

.....
известия о Слободско-Украинской губернии: Пер. с польск. – Харьков: Тип. приказа обществ. призрения, 1806. – 104 с.; 22. Хозяйственный календарь на лето господне 1808-е: Пер. с польск. – Харьков: Унив. тип., 1808. – 104 с.; 23. Хозяйственный календарь на лето господне 1809-е: Пер. с польск. в Харьк. коллегіуме – Харьков: Унив. тип., 1808. – 105 с.; 24. Прокопович А. Мысли при чтении послания Св. Апостола Павла к колоссаем. – СПб.: Тип. И. Иоанесова, 1820. – 140 с.; 25. Прокопович А. Мысли при чтении послания Св. Апостола Павла к эфессеям. – СПб.: Тип. И. Иоанесова, 1821. – 265 с.; 26. Сулимовский архив. Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей. – К: Тип. К.Н. Милевского, 1884. – 316 с.; 27. Буткевич Т.И. Историко-статистическое описание Харьковского кафедрального Успенского собора. – Харьков: Тип. Зильберберга, 1894. – 331 с.; 28. РДА. - Ф. 802. - Оп. 1. - Спр. 3284; 29. Горчаков М.И. О тайне супружества. Происхождение, историко-юридическое значение и каноническое достоинство 50-й (по спискам патриархов Иосифа и Никона 51-й) главы печатной Кормчей книги. Исследование по истории русского церковного права. – СПб.: Тип. Балашева, 1880. – 384 с.; 30. Багалея Д.И. Два культурных деятеля из среды харьковского духовенства (Священник Василий Фотиев и священник Андрей Самборский) // Сборник Харьковского Историко-филологического общества. – Х., 1911. – Т. 20. - С. 18-53.

О.В. Кривошея

ДУХОВНИЙ ЗАПОВІТ ВАДИМА ЛЬВОВИЧА МОДЗАЛЕВСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ДУХОВНОЇ ІСТОРІЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Інтелігент – це, перш за все, людина розумна, добре освітчена, з високою внутрішньою культурою, самоповагою й повагою до інших людей, інших думок, інших поглядів, правдива, порядна, чесна. Якраз таким і був Вадим Львович Модзалевський.

Народившись в великій родині (11 дітей [1]) відомого педагога, одноступця М.І. Пирогова та К.Д. Ушинського, хлопчик здобув гарну освіту у військових закладах [2]. Ще юнаком захопився історією, найбільший вплив на становлення його, як дослідника, мали праці О.Лазаревського. Під керівництвом В.В. Руммеля він розпочав свої генеалогічні пошуки, чому сприяв й переїзд до Петербургу. Саме тут була зібрана величезна документальна база для його фундаментальної праці «Малороссийский родословник» (до чотирьох томів увійшло 236 родоводів [3]). З виходом у відставку у 1911 р. та переселенням до Чернігова, в житті вченого настав новий період. Тут він став директором музею Тарновського, керуючим справами Чернігівської архівної комісії [4]. В центрі його уваги залишились питання історії Лівобережної України й генеалогії, але й спостерігалось розширення його дослідницької діяльності за рахунок геральдики, сфрагістики, вивчення історії української культури та мистецтва. Коли в червні 1918 р. було утворено комісію для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві, вчений став секретарем цієї комісії [5]. Він знаний як видатний генеалог, архівіст, знавець історії, побуту та мистецтва України часів XVII – XVIII ст.

Вадим Львович Модзалевський – талановита, щедро обдарована природою усіма можливими дарами, гармонійно розвинута людина, добре освітчений в музичній, історичній й літературній галузі [6] – прожив лише 38 років, не встигнувши реалізувати усі свої задуми, чимало його робіт залишились не опублікованими.

Нам вдалося відшукати оригінал тестаменту [7] Вадима Львовича, який з нашої точки зору дозволяє більш глибоко пізнати цю непересічну людину. Наводимо повний текст документа, вважаючи, що він стане в нагоді дослідникам, які вивчають інтелігентські кола України початку ХХ століття.

«Тысяча девятьсот одиннадцатого года, ноября второго дня.

Я, нижеподписавшийся, капитан запаса Инженерных войск, заведывающий Музеем Украинских древностей В.В. Тарновского Черниговскаго Губернскаго Земства Вадим Львович Модзалевский, находясь в здравом уме и твердой памяти, заблагоразсудил на случай моей кончины составить настоящее духовное завещание, которым прошу исполнить мою последнюю волю нижеследующим порядком. С января тысяча девятьсот седьмого года я жил в разъезде с моей женой Александрой Лаврентьевной, и с тех пор даже с нею не виделся. Единственное, что нас связывало со времени разъезда, это было мое обязательство в выплате ей ежемесячного содержания, которое мною сперва ей посылалось в размере сорока, затем тридцати пяти и, с августа сего тысяча девятьсот одиннадцатого года, – тридцати рублей. Считаю, что этой тяжелой материальной тратой я уже совершенно искупил перед нею свой шаг, тем более, что вся моя движимость (мебель, посуда, пианино и прочее) также досталась ей, Александре Лаврентьевне, в момент моего с ней разъезда, и мне, при переезде в Петербург, пришлось заводить решительно всю домашнюю и хозяйственную обстановку вновь, – я считаю себя

Серія: ІСТОРІЯ

.....
вправе не оставить ей, Александре Лаврентьевне, никаких прав на мое движимое и недвижимое имущество после моей смерти. В этом решении меня убеждают и укрепляют еще два обстоятельства: первое, что мое предложение обезопасить ее, Александру Лаврентьевну, суммой в три тысячи рублей (3000) под условием моего с ней развода, было ей отвергнуто; и второе, – что вся моя наличная движимость была приобретена на совместный труд и средства с моей второй женой Наталией Лаврентьевной Гаевой (Гаевской), мещанкой г. Киева. Поэтому:

1) хотя я и не имею права по закону распоряжаться своим недвижимым родовым имуществом, но прошу моих родных выполнить пункт относительно него следующим образом: недвижимое мое имущество, состоящее в части инвентаря, усадьбы и земли в имении Гарях (Ивановское тож) Гдовского уезда С.Петербургской губернии, в том размере, как оно причтётся на мою долю по разделе имения этого между моими сонаследниками, братьями и сестрами, – завещаю моей второй жене Наталии Лаврентьевне Гаевой (Гаевской) с тем, однако, условием, что если она пожелает это имение продать, то я желал – бы, чтобы оно ею было продано одному из моих братьев или племянников. Другими словами, я бы хотел, чтобы моя часть этого имения не переходила в посторонние руки, а осталась бы у кого – либо из Модзалевских. Однако, Модзалевские должны будут приобрести мою часть от Наталии Лаврентьевны Гаевой (Гаевской) по цене не ниже той, какая ей будет предлагаться за мою часть сторонними покупателями.

2) Право предъявить мой полис Страхового Общества «Саламандра» за № 14714 и получить по нему две тысячи рублей, сумму, в которую я застраховал свою жизнь, всецело предоставляю моей второй жене Наталии Лаврентьевне Гаевой (Гаевской).

3) Наличную движимость: как то мебель, рояль, посуду и прочее хозяйственное и домашнее обзаведение, как добытая на общий труд наш с Наталией Лаврентьевной Гаевой (Гаевской), завещаю всецело ей, Наталии Лаврентьевне.

4) Библиотеку мою, касающуюся истории Малороссии и генеалогии завещаю передать после моей смерти в дар Музею Украинских древностей В.В.Тарновского Черниговского Губернского Земства; остальную же часть завещаю моей жене Наталии Лаврентьевне Гаевой (Гаевской), с тем, что она может распорядиться ею по своему усмотрению.

5) Рукописи, в оригиналах и копиях, равно все собранные мною генеалогические и исторические материалы, завещаю передать после моей смерти тому же Музею Украинских древностей В.В.Тарновского; туда же должны быть переданы и те старинные вещи, которые мною собраны, если их не пожелает оставить себе моя жена Наталия Лаврентьевна Гаева (Гаевская) в пожизненное пользование.

6) Рукописи и выписки, имеющие семейный характер и относящиеся до родов Модзалевских, Константиновичей и других родственных фамилий завещаю передать моему старшему брату Борису Львовичу Модзалевскому; если же он умрет раньше меня, то – тому же Музею Украинских древностей В.В.Тарновского.

7) Разобрать мои книги и рукописи согласно пунктам 4, 5 и 6–му настоящего моего духовного завещания, жена моя должна просить моего брата Бориса Львовича Модзалевского, а если это, по обстоятельствам, сделать будет невозможно, то другое сведущее лицо, какое она, Наталия Лаврентьевна, найдет нужным пригласить для этой цели.

8) Все имеющее быть переданным, согласно 4, 5, 6 и 7 пунктов настоящего моего духовного завещания, в Музей Украинских древностей В.В.Тарновского Черниговского Губернского Земства, должно составить особый отдел моего имени в Музее.

9) Три оригинальных акварельных рисунка моего покойного отца Льва Николаевича Модзалевского, масляный оригинальный портрет его и портрет масляными же красками моего прадеда Петра Христофоровича Константиновича завещаю передать моему брату Борису Львовичу Модзалевскому с тем условием, что им это должно быть, в свою очередь передано тому же Музею Украинских древностей В.В. Тарновского. Исключение может быть сделано только относительно масляного портрета моего покойного отца, который временно может остаться у моей жены Наталии Лаврентьевны Гаевой (Гаевской) но с тем условием, что она передаст его, когда пожелает, в тот же Музей Украинских древностей В.В.Тарновского.

10) Право переиздавать мои сочинения, материалы и исследования, равно и получать доход с них и ранее изданных завещаю всецело моей жене Наталии Лаврентьевне Гаевой (Гаевской).

11) В заключении прошу моих родных и знакомых оказать моей жене Наталии Лаврентьевны Гаевой (Гаевской) помощь и сердечное участие после моей кончины.

12) Наблюсти за точным исполнением сего моего духовного завещания прошу моего старшего родного брата и друга Бориса Львовича Модзалевского и друга моего, штабс-капитана 36 артиллерийской бригады, прикомандированного к Первому Кадетскому Корпусу, Андрея Александровича Кривцова, в преданное и искреннее расположение которых ко мне я твердо верю. – К сему духовному завещанию, мною сочиненному капитан запаса Инженерных войск Вадим Львович Модзалевский руку приложил.

Что сие завещание писано и подписано собственноручно Вадимом Львовичем Модзалевским, находящимся в здравом уме и твердой памяти, свидетельствую собственной моей подписью по просьбе завещателя Андрей Павлович Шелухин.

Что сие завещание писано и подписано собственноручно Вадимом Львовичем Модзалевским, находящимся в здравом уме и твердой памяти, свидетельствую собственной моей подписью по просьбе завещателя Николай Николаевич Жданович.

Тысяча девятьсот тринадцатого года, октября четырнадцатого дня, сим удостоверяю, что в настоящем моем завещании вторая жена моя Наталия Лаврентьевна Гаевая названа «Гаевой (Гаевской)» только потому, что во время составления завещания у нея был паспорт, в коем она неправильно была прописана «Гаевской». Ко времени этой приписки паспорт взят новый и Наталия Лаврентьевна названа в нем совершенно правильно по своей фамилии Гаевой.

Дворянин, секретар Дворянства Черниговской губернии, капитан в отставке Вадим Львович Модзалевский.

Прошу вскрыть после моей смерти – на конверте.»

Наведений заповіт – це найнадійний матеріал для характеристики Вадима Львовича та епохи, в яку він жив, тому, що в ньому всі події правдиво закріплені на папері, й не можуть отримати хибного тлумачення. Як ми бачимо з документу, у вченого було непросте особисте життя, але поруч з побутовими проблемами, його турбувала подальша доля бібліотеки, рукописів та наукових праць. Заповідач окремо підкреслив, що вони не повинні залишатися в родині, а мають бути передані до Чернігівського музею.

Додамо, що зараз в Інституті рукописів НБУ імені В.І. Вернадського існує окремий фонд Вадима Модзалевського (ф. XII), в якому зберігаються документи з його особистого архіву.

На превеликий жаль, не існує жодного повного опублікованого списку праць вченого, тому доцільно навести хоча б деякі з них (які були записані самим Модзалевським у його життєписі, який він склав 26 січня 1911 р.) [8]:

1. Павел Леонтьевич Полуботок. Биографический очерк (Из «Русского Биографического Словаря»). С-Пб, 1903.

2. Генеральный судья Иван Чарныш и его род, оттиск из журнала «Киевская Старина», 1904.

3. Слухи о назначении Кантакузина гетманом Малороссии (1718), оттиск из журнала «Киевская Старина», 1904.

4. Материалы для истории Полтавского полка, вып. I, оттиск из Трудов Полтавской Ученой Архивной Комиссии, вып. I, 1905.

5. Лукьян Свечка в роли похитителя церковных денег в Пирятинской церкви (начало XVIII в.), оттиск из журнала «Киевская Старина», 1905.

6. Материалы для истории Полтавского полка, вып. II, оттиск из Трудов Полтавской Ученой Архивной Комиссии, вып. II, 1905.

7. Полтавская интрига 1714 г., оттиск из журнала «Киевская Старина», 1906.

8. К истории «Совресенника» (Письма В.А.Жуковского к С.С.Уварову). Оттиск из издания Императорской Академии Наук «Пушкин и его современники», вып. IV, 1906.

9. Очерки по истории Лохвицкой, Сенчанской, Черноуской, Куренской и Варвинской сотен, вошедших в состав Лохвицкого уезда, оттиск из «Лохвицкого исторического сборника», 1906.

10. Опись лесов и пущ, находившихся в Черниговском полку в 1752 г., оттиск из «Чтений в историческом обществе Нестора Летописца».

11. «Малороссийский родословник», Т. I. Киев, 1908, Т. II, Киев, 1910, Т. III – готовится к печати.

«Кроме того, много биографий деятелей Малороссии помещено в Русский Биографический Словарь.

В VIII выпуске Трудов Черниговской Ученой Архивной Комиссии вскоре появятся «Отрывки из Стародубской ратушной книги за 1660 – е годы» [9].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ІР НБУ. – Ф. XII. – № 1021. – Арк. 91; 2. Коваленко А.Б. В.Л.Модзалевский как историк и источниковед: Автореф... канд.истор.наук. 07.00.09. – К., 1980. – С. 7; 3. Стрельський Г. Складач родоводів // Історичний календар '97. – К., 1996. – С.125-126. / «Пам'ять століть» № 4-6 / 96. Спеціальний випуск; Коваленко О.Б. В.Л.Модзалевський як історик України // УІЖ. – 1972. – № 4. – С. 122; 4. Курас Г.М. Чернігівська архівна комісія та її внесок у вивчення історії України: Автореф... канд.іст.н. 07.00.09. – Дніпропетровськ, 1992. – С. 12; 5. Полонська-Василенко Н.Д. Українська академія наук. Нарис історії. – К., 1993. – С. 12; 6. Гофман м. В.Л.Модзалевский // Дела и Дни. Исторический журнал. – Петербург, 1920. – Кн. I. – С. 610; 7. ІР НБУ. – Ф. XII. – № 677. – 2 арк.; 8. ІР НБУ. – Ф. XII. – № 640. – 2 арк.; 9. ІР НБУ. – Ф. XII. – №640. – Арк. 2.

В.П. Яремчук

ЧОМУ МИХАЙЛО БРАЙЧЕВСЬКИЙ СТАВ ІСТОРИКОМ-НОНКОНФОРМІСТОМ

Складовою опозиційного руху в Україні у другій половині 50-х – 80-х рр., хоча й не настільки помітною, як, приміром, діяльність учасників літературного процесу, була нонконформістська течія в історичній науці УРСР. Її представники (Михайло Марченко, Іван Крип'якевич, Федір Шевченко, Олена Апанович, Олена Компан, Ярослав Дзира та ін.) ставили під сумнів, а то й прямо заперечували слушність офіційної історичної доктрини, зокрема владного бачення українського минулого, яке уявлялось тісно пов'язаним з історією «братнього російського народу» і наповненим постулатами поточної партійно-державної ідеології. Історія недирижованої історіографії в УРСР як цілісного явища поки що не написана, хоча останнім часом вона почала привертати увагу історіографів, переважно в контексті своїх здобутків та репресій влади проти її відомих представників [1, с. 367 – 369, 386, 389; 2; 3]. Однак з поля зору дослідників поки що випадає принципова, на нашу думку, проблема: якою була природа Незгоди?

У цій статті спробуємо з'ясувати обставини і причини формування альтернативного історичного світогляду Михайла Брайчевського (1924 – 2001) – постаті чи не найвідомішої серед істориків-нонконформістів 60-х – 80-х рр.. Його стаття «Приєднання чи возз'єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції» (1966), яка аргументовано спростовувала офіційну концепцію з однієї з ключових проблем українського минулого – змісту і наслідків Переяславського акту 1654 р., врятувала, за слушним твердженням Ярослава Ісаєвича, честь української академічної науки [4, с. 244]; а в своїй монографії «Походження Русі» (К., 1968) він фактично піддав сумніву іншу «несучу конструкцію» владного російськоцентричного бачення історії – концепцію «давньоруської народності» [5, с. 145 – 148, 163 – 165, 182 – 192]. Саме його винятково незалежна, навіть на тлі діяльності інших істориків-інакодумців тогочасної України, наукова постава і його «незбагненний» (за словами Ігоря Гирича), як для людини, яка виросла «на асфальті» і втратила безпосередній зв'язок з питомо українським середовищем, ментальний вибір на користь фактично «буржуазно-націоналістичної» української історіографічної традиції [6, с. 52] роблять особливо цікавим опрацювання зазначеної проблеми. Тим паче, що М. Брайчевський залишив по собі «репрезентативну» спадщину – сотні опублікованих і десятки неопублікованих наукових праць, документи особистого походження, його життя і творчість відображена у багатьох спогадах рідних і колег тощо. Зокрема, значний пласт матеріалів знаного історика і археолога відклався в його особистому фонді (Ф. № 320) в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України [див. докл.: 7]. Свідомі того, що твердження істориків про минуле, навіть базовані на ґрунтовному опрацюванні джерел, є лише відносно істинними, особливо, коли вони стосуються такого складного предмету, як внутрішній світ людини, генезис якого в даній статті власне й робимо спробу розкрити. Однак впевнені й у тому, що історія не є суцільно непізнаваною, а істина, за словами одного класика, це, як мінімум, відсутність брехні.

Не можна сказати, що постать М. Брайчевського замовчується в сучасній науці. Навпаки, на честь науковця вийшло ще за його життя і вже після його смерті кілька збірників